

Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта таълим вазирлиги Фарғона
давлат университети

ижтимоий-маданий фаолият йўналиши учун
“Миллий урф-одатлар ментаполитет негизи” бўйича махсус
курснинг

Маърузалар матни.

Фарғона-2002

Маъруза матни ижтимоий-маданий фаолият кафедрасининг 2001
йил 25 октябрдаги йиғилишида кўрилди ва маъқулланди.(
Баённома№2)

кафедра мудири доцент И.Қирғизов.

Тузувчи: Ўзбекистон халқ артисти профессор С.Манопов.
такризчилар: фалсафа фанлари номзоди доцент З, Исмоилова.
катта ўқитувчи М.Солиев

фан II- курс II-семестрда ўқитилади
умумий соат-33
маъруза-14
Амалий-10
Мустақил таълим-5
рейтинг-4

“Миллий урф-одатлар менталитет негизи” бўйича махсус курснинг ўқув дастури мавзулари

- 1 мавзу: Урф-одатлар тарихига назар
- 2-мавзу: Болалик даври урф-одатлари
- 3- мавзу: Ўсмирлик-Баркамоллик даври урф-одатлари
- 4-мавзу: Миллий урф-одатлар замирида инсонийлик фазилатлари
- 5-мавзу: Тўй, байрам, маросимлар
- 6-мавзу: Урф-одатлар ва умргузаронлик
- 7-мавзу: Эътикод ва охират.

1-мавзу.

Урф-одатлар тарихига назар(2с)

Режа:

1. Урф-одатларнинг тарихий моҳияти.
2. Жамият тараққиётида урф-одатларнинг ўрни.
3. Урф-одатларнинг таркиб топишидаги омиллар.
4. Урф-одатлар тарихий тараққиёт маҳсули.

Мавзу бўйича саволар:

1. Урф-одатлар тарихий моҳиятини қандай тушунасан?
2. Атрофда яшовчи миллатларнинг таъсири қандай бўлади?
3. Урф-одатлар билан ахлоқ-одоб ўртасидаги муносабатга қандай қарайсан?

4. Урф-одатларни таркиб топишидаги омиллар нима?
5. Тўй деганда нимани тушунасан?
6. Урф-одатларнинг ўзгармаслигига сабаб нима?
7. Халқимиздаги хусусиятларни айтиб беринг.
8. Хулоса.

Фойдаланилган адабиётлар:

Махмуд Саттор “Ўзбек удумлари” “Фан” нашриёти - 1993йил
Х.Исмоилов “Ўзбек тўйлари” “Ўзбекистон” - 1992 йил.

Урф-одатларнинг тарихий моҳияти.

Хар бир тараққий этган, маданиятли халқнинг ўз тили, урф-одати, адабиёти, асари атиқалари, анъанавий моддий ва маънавий бойликлари бўлади. Ўзбек халқи ҳам дунёдаги энг қадимий маданиятга эга бўлган халқлардан бири сифатида ўзининг маънавий ва моддий хазинасига эга. Ўтмиш авлодларимиздан бизга қадимий урф-одатлар, тантаналар, халқона мерос бўлиб авлоддан-авлодга ўтиб келган. бу билан биз ҳақли равишда фахрлансак арзийди. Бунинг учун ўша қадимий маданиятни, урф-одатни билишимиз, сақлашимиз ва кейинги авлодларга ҳам етказиш муқаддас инсоний бурчимиздир, шунинг учун унутмаслик керакки, минг-минг йиллар давомида шаклланиб келган урф-одат, маросим, адабиёт, санъат муаллақ ҳолда, ўзга халқлардан бекитикча пайдо бўлиб ривожланмаган. Аксинча, биз билан қадимдан ёнма-ён жон қўшни сифатида бўлган кечириб келаётган қардош қозоқ, қирғиз, туркман, тожик ва озарбайдон халқларнинг бевосита иштироки хамроўлигида яратилган тараққий топган. Ҳатто жаъоннинг кўплаб бошқа халқлари вакилларининг ҳам бу қадимий маданиятнинг шаклланишида муайян ҳассилари бор. Хар бир халқ ана шу удумлар, урф-одат, ўтмишга чуқур томир отиб кетган ўқ илдизлари билан жаъон маданиятида ўзига хос ўрин тутди.

Жамият тараққиётида урф-одатларнинг ўрни.

Инсоният жамияти тараққиётида урф-одатлар билан ахлоқ-одоб ўртасидаги муносабат муҳим аҳамият касб этади. Инсоннинг қудалик ҳаётида анъаналар ва урф-одатлар, жумладан тўй, аза ва суннат тўйи билан бўладиган тантаналар катта ўрин эгаллайди.

Шунинг учун ʔар бир киши ана шу урф-одатлар тараққийга нечоғлиқ зарурлигини билиб олиши, шу урф-одатлар замонавий давр талабларига қанчалик мослигини ўқиб олиш ва урф-одатлар бошқа халқлар удумларидан нечоғлиқ фарқ қилишини, эски удумларни яшаб келиши сабабларини илғаб олиш муҳимдир.

Урф-одатларнинг таркиб топишидаги омиллар.

Тарихан таркиб топган миллий анъана, урф-одат, расм-рсм, таомил, маросимларнинг вужудга келиши ва ривожланишига бир қатор омиллар бевосита ва билвосита таъсир кўрсатади. шундай омиллардан бири турмуш тарзидир. У ёки бу халқнинг азалий анъанасига айланиб қолган ʔар бир маросим миллийлик қобиғидан чиқиб, умуминсоний қадриятга айланади; тили, дини, турмуш тарзи бир-бирига яқин бўлган қўшни халқларни бирлаштиради.

Барча халқларнинг урф-одатлари, анъана ва маросимлари муайян тарихий даврнинг махсули бўлиб, у турмуш шароитининг таъсири натижасида пайдо бўлган; вақт ўтган сари улар тобора мустаҳкамланиб аждодлардан авлодларга мерос бўлиб келган. Халқнинг “тўй” атамаси билан юритиладиган барча анъаналари, урф-одат ва удумлари шаъар ва қишлоқ аҳолисининг кундалик турмушига сингиб кетган бўлиб, халқнинг эзгу истаклари ҳамда интилишларини ўзида акс эттиради.

Урф-одатлар тарихий тараққий махсули.

Ўзбекларнинг анъана ва маросимларига жумладан барча маънавийтимиз шахобчалари онгнинг бошқа шаклларига қараганда бироз консерватив кўринишга эга бўлиб, унинг барча турдаги йўсинлари муқаддас саналган, шу боис уларнинг кишилар томонидан ўзгартирилиши асрлар оша аждодлардан асосан ўзгармасдан ўтиб келган. Шу жихатдан ҳам алоҳида таъкидламоқ жоизки, урф-одат, анъана, маросим ва удумлар узоқ вақт давом этган тарихий тараққийнинг махсулидир. Шунинг учун ҳар бир халқнинг турмушида унинг ўзига хос белги ва хусусиятлари мавжуддир. Лекин бу нарсалар узоқ давр мобайнида вужудга келади, давр ўтган сари уларнинг айримлари турмуш амалиётидан

тушиб қолади, уларнинг ўрнига янгилари пайдо бўлади. Кишиларнинг моддий ва маънавий эҳтиёжлари қондирилиши билан уларнинг сафи ва сифати ўсиб ўзгариб боради.

2- мавзу.

“Болалик даври урф-одатлари” (2соат)

Режа:

1. Таваллуд, Бешиқ, Алла удумлари.
2. Исм шариф қўйиш одатлари.
3. Бешиқ кетди, қулоқ тишлар удумлари.
4. Ҳайинлар ва бойчечак айтиш одати.

Мавзу бўйича саволлар:

1. Таваллуд билан боғлиқ удумлар нимадан иборат?
2. Бешиқ ва аллани моҳиятини тушунтириб беринг?
3. Исм қўйишнинг аҳамиятини сўзлаб беринг?
4. “Қулоқ тишлар”, “бешиқ кетди” одатларнинг моҳияти нима?
5. Ҳайинларнинг моҳноси ва номларини айтиб беринг?
6. “Бойчечак” атиш удуми қайси фаслда бажарилади?
7. Болалик даври урф-одатларини аҳамиятини айтиб беринг?

Адабиётлар:

М.Саттор “Ўзбек удумлари” “Фан”1993

Х.Исмоилов “Ўзбек тўйлари” “Ўзбекистон”- 1992

Таваллуд, Бешиқ, Алла удумлари.

Таваллуд топган боланинг қулоғига ота-боболаримиз аввал мулла чақириб азон айтирганлар. Азон айтилганда боланинг қулоғи очилган. исми илк бор чақалоқнинг ўз қулоғига сингдирилган. Сўнг уларнинг чилласи-кичик чилла ва катта чилла ўтказилади. қирқ кунлик катта чилласи чиққандан сўнг бешиққа белаш маросими ўтказилади. Таваллуд топган бош фарзанд бўлса, бозордан бешиқ сотиб олинади. Бешиқ ажодларимиз кашфиётлари орасида алоҳида ўрин тутди. Бешиқ яшаш алоҳида санъат даражасига кўтарилган. Бола бор жойда алла айтилиши табиий. Оналар қадимдан ўз болалари тепасида кеча-кундуз алла айтиб келишган. Алла инсонда,

онг қатламларида бир умр мунгли, хазин, нурли қўшиқ бўлиб сақланиб қолади.

Исм-шарифлар қўйиш одатлари.

Қадимги ота боболаримиз бошқа одаитлар қатори исм қўйиш одатини ҳам тарқ этмаганлар. Ота-оналарнинг хизмати ўз фарзандларига муносиб номни топиб қўйишдан иборатдир. Удумга қўра авваллари исм туғилган болани қайси уруғдан, қандай сулоланинг нечанчи авлоди эканлиги, унинг таваллуд топган вақти, жойи, бола танасидаги алоҳида белгиларга қараб китоб кўриб қўйилган қишлоқ ёки маҳалланинг кекса, ўқимишли, кишилари исм қўйиш ҳуқуқига эга бўлганлар. Аввало исмлар худо, пайғамбарлар номлари асосида Расул, Акбар, Наби, Мухаммад, сингари аталган. Аждодларимиз исмларидан ташқари таҳаллус ҳам танлашган. таҳаллусда кўпроқ туғилган жойлари акс этган. Замон зайли билан исмлар ҳам ўзгариб туради. масалан сўнгги йилларда Алишер, Бобур, Улуғбек, Ойбек сингари номлар кенг тарқалди. Қизлар орасида эса Наргиза, Нодира, Гулчёрра, Мафтуна исмларини учратиш мумкин. Эгизаклар албатта Хасан-Хусан, Фотима-Зуъра деб аталиши шарт. Эр-хотин бир-бирини исмини айтиб чақирмайди. Зарур бўлганда бирор фарзандини исмини айтиб чақиршади. Тўғри исм олган ўғил-қиз, ота-онанинг, авлоднинг давомчилари бўлиб хизмат қилишликни талаб қилинади.

Бешиқ кетди, қулоқтишлар удумлари.

Бешиқ кетди, қулоқтишлар одатлари сўнгги пайтларда негадир таъқиб остига олинди, йўқ қилиб келинди. бу удумлар Сурхандарё вилоятида сақланиб қолган. “Бешиқкетди” одати ҳақида. Оилада қиз бола туғилса бешиққа белаш тўйи ўтказилди. Шунда ўғиллик биродарлардан бири ниёт қилиб, етаклаб борган 5-6 яшар ўғилчасига чақалоқ қизалоқни сўрашади. Агар оиланинг бобоси, бувиси, ота-онаси рози бўлса “қулоқ тишлар” одати ўтказилган. Улғаяётган қиз ўз ниҳол умри давомида “қулоғини тишланган” йигитга, йигит эса бўлажак келинчаққа ғойибона меҳр, интиқлик, хурмат билан вояга етишган. Икки томон ота-она ҳам

шунга муносиб ҳаракат қилишиб тузилажак оилани тадоригини анча узоқдан кўриб боришган. Бешиқ, сандал, Худойи, Суннат, Наврўз одат маросимлари сингари “Бешиқкетди”, “Қулоқтишлар” удумлари ҳам оёқости қилинди. Натижада бу одат бутунлай истеъмолдан чиқиб кетди.

Ўйинлар ва бойчечак айтиш одати.

Қадимда ўйинларнинг турлари кўп бўлган. От ўйин, дўппи ўйин, хаммомпиш, тош ўйин, чиллак ўйин, ёнғоқ ўйин, курматаёқ, варрак ўйин ва хоказо. Болалар ўйинлари қайси шакл, мавзу, йўналишга эга бўлмасин, лой тупроқ биланми, ёғочу чўп биланми, ипу арқон биланми, бариси болани хаётга, турмушга, рўзгор ишларига тайёрлашда ўзига хос хунар мактаби вазифасини ўтаган, “Читтигул”, “Оқ теракми-кўк терак” каби кўшиқ ўйинлар турли кўринишларда бизгача етиб келган.

Қадимда болалар бинафша байрам қилишган.

“Бойчечак” кўшиғи қуйидагича айтилган:

Қаттиқ ердан қаталаб чиққан бойчечак

Юмшоқ ердан югуриб чиққан бойчечак

Бойчечагим бойланди,

Қозон тўла айрондир

Айронингдан бермасанг

Қозон-товоғинг вайронди. ва хоказо.

Мавзу-3.

Ўсмирлик-баркамоллик даври урф-одатлари(2 соат)

Режа:

1. Чиллак ўйини ва мохияти.
2. Лапар ва дандарак ўйинлари.
3. Чавган ва кўпқари ўйинлари.
4. Кураштириш ва хашар.

Мавзу бўйича саволлар:

1. Чиллак шйинини шарълаб беринг?
2. Чиллак ўйиннинг ахамияти қандай?
3. Лапар ўйинини тушунтириб беринг?
4. Дандарак ўйинини тузилиши ва мохияти қандай?
5. Чавган ўйинини тарихини биласизми?
6. Кўпқари ўйинлари қандай ўйналади?
7. Кураш тушиш усуллари биласизми?
8. Нега хашар удуми ривожланган?

Адабиётлар:

М.Саттор “Ўзбек удумлари” Фан-1993й

Х.Исмоилов “Ўзбек тўйлари” Ўзбекистон-1992й

М.Орифжонов “Урф-одатларим қанотларимми ёки кишанларим?” Фан-1991й.

Чиллак ўйини ва мохияти.

Бу ўйин болаларнинг севимли ўйинидир. бу ўйинни икки киши бўлиб ҳам, ёки гуруҳ-гуруҳ бўлиб ўйнаш мумкин. Бунга учи йшилган чиллак уни учираш учун даста бўлса кифоя. Ўйин бошловчи томон жўрабошиси чиллакни махсус қавланган чуқурча устига қўйиб, даста билан илиб, хавога кўтариб, сўнг зарб билан уни дастадан уриб, иложи борича узоққа учиради. Майдоннинг нариги томонида тўнини тесқари қийиб, этагини қулочида ёзиб турган рақиб гуруҳи урилган чиллакни тутиб олишга ҳаракат қилади ва учирилган жойига чуқрача улоқтиради. Ўлчанганда бир даста етгулик жойга етказилган бўлса рақиб гуруҳ чиллак олиш

навбатини кўлга киритади. бцу ўйинини турли вилоят, шаъар-қишлоқларда турли кшриниши бор. Чиллак ўйинининг маънави, жисмоний аъамияти каттадир. Аждодларимиз бу ўйинни қадимдан севиб ардоқлашган. Чиллак ўйнашган болалар жисмоний бақувватлашган. Зувиллаши билан унинг нафас йўллари, кўкрак кафаси аъзолари, овози яхши риводжланган. шу билан бирга санок, хисоб-китоб, ўлчов боланинг хаётий билимларини оширган.

Лапар ва дандарак ўйинлари

Лапар ўйинида текис, юпқа тошча танланиб, нишон қилиб тикилган иккинчи ана шундай тош томон ўн қадам узоқликдан улоқтирилади. Улоқтиришда нишон тошни уриб йиқитиш кўзда тугилади. Теккиз олмаса ўйин навбати рақиб болага берилади. Шу тариқа қайси бола 100 соқани олдин тўпласа ўша ютган хисобланади. Лапар болани ақлий жихатдан хисоб-китобга ўргатади, чама, режа, тўғри мўлжал олиш қобилиятини оширади. Кўз, кулоқ эшитиш, кўриш сезгиларини ўткирлаштиради. Дандарак ёғоч ўйини бўлиб, икки ўйналувчи буюмдан иборат. Унинг биринчиси-дандарак, иккинчиси қамчи. Қалинлиги билакдай келадиган кетмондастан тўрт-беш энлик қисми аралаб олинади. Унинг бир учи йўниб, қозиксифат қилинади, текис ерда айлантириб юборилади. Айланаётган дандаракни қамчи билан уриб ҳаракатлантирилади. Узоқ ҳаракатлантирилган томон ютган хисобланади, кимни дандараги йиқилиб, ҳаракатдан тўхтаса ўша ютқазган хисобланади.

Чавгон ва кўпкари ўйинлари

Чавгон шарқ халқлари орасида жуда қадимий ўйинларидан бўлиб, қоидалари ва кўриниши жихатидан кўпкари ва хоккей ўйинларига ўхшаш блган, от устида туриб ўйнаганлар-чавгончилар ўртасида чавгон тўпи талаш бўлган. Хар икки томондан 5-6 ўйинчи иштирок этиб, рақиб дарвозасига ким қанча тўп киритса, ўйин охирида ўша томон ғолиб хисобланган.

Кўпкари улоқ- ўзбек, қозок, қирғиз, туркман, тожик халқларига бирдай қадрдон. Кўпкари бу чавандозлик бахси.

Мусобақа шарти ўртага ташланган улоқ танасини тақимга босиб майдонни айлантирганча белгиланган манзилга ташланса савринлар билан мукофатланади. Кўпкари тинчлик, хотиржамлик ўйини бўлиб, халқ суянган хақиқий эр-йигитларни етиштиришда катта рол ўйнаган. Кўпкарида минилган отнинг ахамияти катта.

Кураш тушиш ва хашар.

Жуда қадимий ўйин-одатларимиздан бири курашдир. кураш қадимий ва эркин кураш турларига бўлинади. Юртимизда кураш икки усулда Бухороча ва Фарғонача усулда тушилади. Бу икки тоифа кураш бир-биридан тубдан фарқ қилади. Фарғонача курашда полвонлар тўн кийиб, белбоғ боғлаб бир-бирларини белларини баравар ушланганча майдонга тушадилар ва даст кўтариб сўнг йиқитадилар. Бухороча кураш эса эркин кураш бўлиб, чалишга ва қайиришга, елкадан оширишга рухсат берилади. Рақибини курагини бир зумга теккизиб турган полвон ғолиб саналади. Хашар-шарқ халқларининг орасида кенг тарқалган удумлардан бўлиб, ўзбек халқи хаётида муҳим ўрин тутиб келган. Хашар бу кўпчиликнинг бир ёқадан бош чиқариб, бир мақсадда ҳаракат қилишдир. Девор уриш, ариқ қазил, хосилни йиғиб олиш, ток ва анор дарахтларини қишда кўмиш хашар йўли билан бажарилган. Хашар усули хозир ҳам халқимизнинг энг яхши удумларидан бўлиб қолмоқда. Бу удумнинг маънавий ва моддий ахамияти жуда каттадир.

Мавзу-4.

Миллий урф-одатлар замирида инсонийлик фазилатлари.(2 соат)

Режа:

1. Салом ва алик одоби ва одатлари.
2. Дастурхон. Таом. Фотиъа.
3. Меъмондорчилик одоби ва таомиллари.
4. Каттага ёурмат, кичикка шавқат.

Мавзу бўйича саволлар:

1. “Ассалому-алайкум” ҳақида тушунчангиз?
2. Кўришиш қоидаларини санаб беринг?
3. Таом ейиш қоидаларини биласизми?
4. Фотиъа дуосини айтиб беринг?
5. Меъмондорчилик қоидаларини биласизми?
6. Ота-боболаримиз қандай меъмон кутишган?
7. Каттага ёурмат, кичикка шавқат деганда нимани тушунаси.
8. Аёл зотига муносабат қандай бўлган?

Фойдаланилган адабиётлар:

М.Саттор “Ўзбек удумлари” “Фан”-1993 й.

А. Бобомурод “Ислом одоби ва маданияти “Чўлпон”-1995й.

Салом ва алик одоб ва одатлари.

Саломлашиш-қадимий одат. Хар бир халқнинг саломлашиш билан боғлиқ бўлган ўз урф-одатлари бор. Биз ўзбеклар барча ислом дунёси халқлари сингари бир-биримизни кўрганимизда “ассалому-алайкум” ибораси билан кўришамиз. Бу сўз “сизга тинчлик тилайман” деган маънони билдиради. “Ваалайкум -ассалом” эса сизга ҳам тинчлик тилайман² жавоб саломни саналади. Саломлашиш одамнинг ёши ва бирон маросим билан ҳам боғлиқ. Кекса одамлар бир-бири билан икки кўллаб кўришишади. Узоқ вақт кўришмаган қаддонлар қучоқлашиб, баъзан ўпишиб кўришиш билан амалга оширадилар. Ўзбек халқининг ўзига хос табиатини, лутфкорлигини, урф-одатларини ҳаммамизга жондай азиз “Салом” сўзисиз тасаввур қилолмайсиз. Шунинг учун ҳам доно халқимиз “Аввал салом, баъдаз калом” деб бежиз айтмаган. Салом одобнинг боши, одатнинг

дебочаси, қолаверса, одамнинг кимлигини унинг саломни белгилайди.

Дастурхон. Таом. Фотиъа.

Дастурхон одоби, таом емак қоидалари халқимизда азалдан мавжуд. Дастурхонлар жойи, одами, маъракаси, хонасига қараб катта-кичик, ранг-баранг бўлиши мумкин. Дастурхон таоми билан улуғ. Дастурхон одоби қадимий бўлиб дастурхонга аввал кексалар кўл узатадилар. Оилада дастурхонга, таомга қарашни ота бошлаб беради. Дастурхонга, таомга танавулга киришишдан олдин албатта, “Бисмиллохир рахмонир рахим” дейиш шарт. Овқат ейиш одоби ҳам расамади бўлиб, такаллуф кўрсатиб, тўкмай сочмай, яхши чайнаб, хазм қилинади. Таом истеъмол қилиб бўлингач, оилабоши албатта фотиъага кўл очади, фотиъа намунаси : Бисмиллохир рахмонир рахим.

Ширин обод, манзил обод, Пайғамбар худога саловат., кўп бергин, кўл берган, кенг феъл, кетмас давлат бергин. Дўстга зор, душманга хор, номардга мухтож қилмагин, ўт балоси, сув балоси, ноҳақ тухматдан ўзинг асрагин. Экканни, тикканни, еганни ичганни савобини даргоҳингда қабул қилгин омин, аллоху ақбар!

Мехмондорчилик одоби ва таомиллари.

Ўзбек халқи мехмондорчилик одатин жуда қадим замонлардан ихтиёр қилган. Бу одат одамийлик, саховат, маданий ва маънавий алоқалар мезони сифатида қадрланган. Халқимиз “мехмон отангдан улуғ” деган мақолга доимо амал қилган. Ота-боболаримиз мехмондорчиликда ўзни тутиш, қандай қоидаларга риоя қилиш ҳақида махсус рисолалар ёзганлар. Мехмон шарафига, унинг қутлуғ пойқадамига атаб жонлик сўйилган, тўкин дастурхон безатилган. Ташқи ховлига алоҳида мехмонхоналар қуришган. Мехмонхона махсус жихозланган бўлиб, унда мехмонлар учун барча шароитлар тахт қилиб қўйилган. Мехмондорчилик анжуманида яқин-атрофнинг уламою фузалолари, бахшию шоирлари, хофизлари таклиф қилинган. Ўзбек дастурхонида мехмондорчилик энг обрўли миллий таом- палов билан яқунланади.

Ана шундан кейин дастурхон ҳаққига фотиъа ўқилиб, иззатли меҳмондан кўнгил хушлик сўралади. Сўнгра саруполар билан сийланади.

Каттага хурмат, кичикка шавкат

Халқимизнинг инсоний туйғулар билан боғлиқ яхшиликка ундовчи удумларимиздан бири каттага ʻурмат кичикка шавкатдир. бу ақида ҳеч қачон четда қолмаган.

Донишманд боболаримиз, кекса, кишиларга, ота-онага, ака-укага, опа-сингил, қариндош-уруғларга, маҳалла-гузар аҳлига нисбатан хурмат, меър-оқибат тўғрисида махсус тарбиявий рисоалар битганлар. Катталарнинг юзига тик қарамаслик уларнинг сўзларини қонун деб билиш ақидаси ҳамиша устун турган. Кичикка шавкат ҳам бежиз эмас, улар ҳозирги замонни ҳам, ўтмишни ҳам келажак авлодлар билан боғлайдилар, иззат ʻурмат одатида. Эрақ кишининг аёл зотига муносабати алоҳида ўрин тутади. Қадимдан халқимиз инсон ҳаётининг сарчашмаси бўлган аёл зотига ʻурмат сақлаб келганлар. Она эса табаррук зот бўлиб, босган излари кўзга сурилган. Оналардан кейинги опаларга ҳам хурмат-эҳтиром ўз жойида бўлган. Масалан Амир темир, Бобур Мирзо сингари буюк боболаримиз опаларини эъзозлаб бошга кўтарганлар.

5- Мавзу.

Тўй, байрам, маросимлар. (2 соат).

Режа:

1. Тўйларнинг моҳияти.
2. Байрамларнинг ўзига хос анъаналари.
3. Маросимлар миллат ғурури.
4. Тўйга тўёна билан бориш.

Мавзу бейича саволлар:

1. Тўйлар нима учун қилинади?
2. Тўйлар мазмуни ҳақида нима биласиз?
3. Сумалак ва халим қандай пиширилади?
4. Наврўз кунлари қандай урф-одатлар бажарилади?
5. Рамазон ва Қурбон хайитнинг фарқини нима?
6. Хайитларнинг аҳамияти нимада?
7. Тўёна нима учун берилади?
8. Тўёна деганда нимани тушунасиз?

Фойдаланилган адабиётлар:

Х.Исмоилов “Ўзбек тўйлари” Ўзбекистон-1992 й.

М.Саттор “Ўзбек удумлари” Фан-1993 й.

А.Бобомурод “Ислом одоби ва маданияти” Чўлпон”-1995й.

Тўйларнинг моҳияти

Ўзбек халқи қадим замонлардан буён тўй қилиб, элга ош бериб келган. Тўйлар одатда кичик байрамлардек ўтказилган. Тўйнинг турлари ҳам кўп бўлиб, бешик тўйи, хатна-суннат тўйи, никоҳ тўйи, пайғамбар оши тўйи ховли тўйи, ёш саналари билан боғлиқ тўйлар ўтказиб келинган. Қадимда тўйлардан ота-боболаримиз кураш, кўпқари, аския, масхарабозлик, дор ўйинлари, бошқа турли томошалар кўрикларини ўтказишган. Замон ўзгариши билан ғояларнинг кириб келиши натижасида тўйларимизнинг ҳам шаклу тамойили ўзгариб бормоқда. Олтин тўй, кумуш тўй, бриллиант тўй, 50, 60,70, 80, 90, 100 йиллик тўйларнинг кўпчилик билан нишонлаш одат тусига кириб келди. Бу маросимлар осийча,

оврўпача омухталашди. Халқимизнинг одат-маросимлари бир-бирига қўшилиб, чатиштириб кетди. Бундан янги шакл ва мазмун хосил бўлди. Демак тўй маросимлари янги қиёфага кирди ва бойитди.

Байрамларнинг ўзига хос анъаналари.

Хаммамиз учун кадрдон байрам бўлган Наврўзнинг ҳам ўзига хос анъаналари мавжуддир. қадимда аجدодларимиз Наврўзга атаб алохида кийимлар тайёрлашган. Наврўз таомлари ўзига хос бўлган. Улар орасида сумалак, халим, қўш оши пишириш анъанага кириб қолган. Бу жараёнларда халқ ўйинлари, кўпқари, кураш, хўроз, ит, кўчқор уриштириш, масхарабозлик, дор ўйинлари, халқ томошалари ўтказилган. Келинчақлар сайли ўтказилган. Кексаларга ўрмат кўрсатилиб, улардан хабар олинган. Ўтганларни ёд этиб, қабристонлар тозаланган. дарахтлар ўтказилиб обод қилинган. Байрам кунлари ораларидан гап қачган қабила, ёки якка шахслар, дўст-оғайнилар, қариндош-уруғлар ярашиб, бир-бирларини Наврўз билан табриклашиб, омонлик тилашган. Шунинг учун ҳам қадимий урф-одатларимиз авлоддан авлодларга ўтиб, давом этиб яшаб келмоқда. ушбу анъаналарни келгуси авлодларга етказиш бизнинг бурчимиздир.

Маросимлар миллат ғурури.

Халқимизнинг яна бир анъанавий маросим хайит байрами бўлиб, хайитлар диний байрам сифатида нишонлади. Хайитларнинг икки хили мавжуд бўлиб Қурбон хайити, Катта хайит. Яъни рамазон хайити деб аталади. рамазон хайити рўза тугалланган куннинг эртасига ўтказилади. Бир кун олдин арафа куни қўшнилар бир-бирларига таом улашишади. Хайитнинг биринчи куни сахарда каттаю-кичик жоме масжидларига бориб, хайит насозини ўқийдилар. Бечораларни холидан хабар олинади, ўтганларга қурбонлик қилиниб ис чиқарилади. Қабристонларга бориб ўтганларнинг рухига фотиҳа ўқилади. уч кун давомида мархумнинг йўқловининг ўрнига қўядилар. Хайитларнинг иккаласи ҳам одамлар ўртасидаги меҳр-оқибатни мустаҳкамлаган. Кекса-

бемор, мархумларни зиёрат қилишнинг амалий намунаси, ёшларга беқиёс катта мактаб вазифасини ўтаган. Хайитлар ҳам Наврўз каби халқнинг қадимий, удумий байрамларидир.

Тўйга тўёна билан бориш.

Ўзбек халқи қадимдан тўйга тўёна билан борган. Тўёна-тўйга, тўй эгасига совға салом билан бориш дегани. Тўёна ёрдам тариқасида берилган. Тўй бўлаётган хонадонга, қариндош уруғлар, дўст-биродарлар, якка-якка, баъзан гуруҳ бўлиб, жамоа, ишхона вакиллари бир бўлиб тўёна берилади. Тўёна қилиш қадим замонларда туя, хўкиз, сигир, қўй келтириш мисолида бўлган. Бу одат ҳам айни пайтда ўзига хос хашар бўлиб, тўй эгасини елкасидаги оғир юкни анча енгиллаштиради. Оиланинг энг яқинлари: ака-ука, опа-сингил, куда-анда тўйнинг бир томонини кўтаришлари ҳам мумкин. Оила эҳтиёжларини яхши билган яқинлар маслахатлашиб рўзгор учун энг зарур ашёларни тўёна ўрнида совға-салом қилишади. Тўёна холис равишда қилинади. Лекин халқимиз “олмоқни бермоғи бор” қоида-сига амал қилиб ўзига қилинган тўёнани орттириб қайтаришга ҳаракат қилади. Бу ўлмас анъана, урф-одатимиз ҳам моддий-маънавий бойлигимизнинг бир кўринишидир.

Мавзу-6.

Урф-одатлар ва умргузаронлик.

Режа:

1. Уруғ, аждод, сулола шажарасини билиш.
2. Янги ховлига кўчиб кириш урф-одатлари
3. қорхат ўйин одати.
4. Гап-гаштак одатлари.

Мавзу бўйича саволлар:

1. Аждодларимиз сулола, шажараси қандай бўлган?
2. Ўз сулола ва шажарангизни биласизми?
3. Янги ховлига кўчиб келиш урф-одатлари қандай?
4. Янги ховлига кўчиб ўтишда амал қилинадиган уч нарса нимадан иборат?
5. Қорхат олганмисиз?
6. Қорхатнинг қондаси ва шартларини биласизми?
7. “Гап-гаштак” нима сабабдан одатга айланган?
8. “Гап-гаштакни” маъносини тушунтириб беринг?

Фойдаланилган адабиётлар:

М.Саттор “Ўзбек удумлари” ўзбекистон”-1993й.

Х.Исмоилов “Ўзбек тўйлари” Фан-1992й.

Уруғ, авлод, сулола шажарасини билиш.

Қадимгилар ўз шажара, уруғ, сулола, аждодларини яхши билишган. туркий халқлар уч катта бўлакка: қорлуқ-чигил, қипчоқ ва ўқуз сингари уруғларга бўлинади. Ота-боболар ўз насл-насаб, уруғ, сулола, шажараларини авлодлар оша сақлаб қолиб, мустаҳкамлашга, обрўйи, мавқеини оширишга бутун умр бўйи ҳаракат қилганлар. Шажара маълум бир оиланинг, авлоднинг қайси уруғдан келиб чиққанлиги, қайси авлодларни ўз таркибига киритишга қараб белгиланган. Сулолар хунарига қараб ҳам белгиланган. Масалан, темирчилар сулолас, сандиқсозлар сулоласи, нонвойла сулоласи ва хоказо. Ўзбек халқининг машъур

шажараларидан Темурийлар шажарасидир. Бу авлод барлослар уруғига мансуб бўлиб куйидагиларга бўлинади: Баходир тарағайнинг ўғли Амир Темур, Амир Темурнинг ўғли Шохрух Мирзо, унинг ўғли Мирзо Улуғбек, Улуғбекнинг ўғли Шохрух Мирзо, унинг ўғли Мирзо Улуғбек, Улуғбекнинг ўғли Абдулатиф ва хоказо. Хозирги замонда ҳам ҳар бир одам ўз сулоласини, шажарасини тўла аниқлаб, ўрганиш зарур. Сулоланинг анъаналарини сақлаш зарур.

Янги ховлига кўчиб кириш урф-одатлари.

Оила-хонадон бошпана билан тирик. Ўзбек хонадонлари азалдан серфарзанд, катта рўзғор бўлиб келишган. янги оила, чнги рўзғор ташкил бўлган. Ўғилни уйлантиришган, қизни чиқаришган, уйланиш олдидан янги уй қурилган. уйга кўчиб чиқишни ўз расм-русмлари бўлган. Янги уйнинг томи ёпилиши билан сардевор устида хўроз, товук курка сингари жонлик сўйилиб худо йўлига қон чиқарилган. Яхши ният билан остона остига қум, тош тўлдирилган хум, кўза кўмилган. Бу остонаси олтиндан бўлсин, хонадон барака, бойлик аримасин деган маънони берган. Янги уйнинг кўзга кўринарли жойига, исирик, тиканак осиб кўйилади. Янги уйга кўчишда албатта жонлик сўйилади. Уч нарсага доимо амал қилинган. Биринчиси остонадан туз олиб қилинган, иккинчиси нон-ун, учинчиси кўзгу-ойна олиб қилинган. Бу билан янги уйга риск-рўзли, турмуш ойнадай равшан деган маъно англатилган. янги уйга кўчиб кириш маросими ховли тўйи, уй тўйи, худойи маросими билан якунланади.

Қорхат ўйин одати.

Қиш-қадимда дам олиш фасли ҳисобланган. Ана шундай қиш байрамларидан бири қорхат ўйинидир. Қорхат одати аждодларимиз ёзув маданиятига эрта кўчганларидан далолат беради. Улар ўзларининг серхиммат, қўли очик, сахий эканликларини бу одат воситасида намойиш қилишагн Қорхат биринчи қор ёққан куни ёзган томоннинг вакили хатни эгасига етказиб бераркан, бошқа бир гапни бахона қилиб, суъбат орасида ушбу мактубни унга бериб

қўйишни тайинлаганини билдириб, қорхатни топширган. Сўнг югургунча орқага-белгиланган маррагача қочган. Агар қорхат олган одам белгиланган масофагача қувиб етиб олса хатдаги шартларни қорхат ёзган томон бажарган, ета олмаса хат олган томон бажарган. Қорхат шартларида катта зиёфат бориш учун ҳам байрам тусини олган. Шоирлар, дostonчилар, хофизлар қатнашганлар. Қорхат халқимизнинг сеvimли урф-одатидир.

Гап-гаштак одатлари.

Гап-гаштак тенгдош, махалладош, хизматдош, маслакдош дэстлар билан тўпланишиб ўтказилади. гап-гаштаклар номи азалдан “издихом”, “давра”, “гап”, “гаштак”, “гап ўйнаш”, “ош”, сингари маънодош сўз иборалар билан аталиб келган. Қишлоқ жойларда кўпроқ бу одат расм бўлиб, қиш кунларида ўтказилган. Гап-гаштак бахонаси билан дўстлар маслахати, оилавий жамoa ишлари оммавий маросимларни ўтказиш режалаштирилган. Тенг-тенги билан деганидек кекса намозхон отахонлар, ёш йигитлар, ўрта ёшлилар алохида-алохида гап-гаштакка бирлашганлар. Хозирги пайитда оилавий гап-гаштаклар ҳам мухим ўрин тутмоқда. Бугунги кунда гапларнинг мазмуни ҳам анча ўзгариб кетди. Хозир гаплар “ош” деб аталиб, кўчма тарзда ҳам ўтказилаверади. Нима бўлганда ҳам яхши ният билан, хуш ахлоқу бирдамлик, меҳр-оқибатга йўғирилган, бизнинг замонларимизгача етиб келган. Янги-янги шаклларда ўз хаётини давом эттираётган қадимий одатимиз гап-гаштакни сақлаб қолиб, келгуси авлодларга етказиш муқаддас бурчимиздир.

Мавзу-7.

Эътикод ва охират.

Режа:

1. Қасам, онт, васиятнома
2. Ирим ва қарғиш.
3. Хайр-садақа.
4. Мушкулкушод, Биби Сешанба, Мавлюд.

Мавзу бўйича саволлар:

1. Хеч қасам ичганмисиз?
2. Нима учун васиятнома қолдирилади?
3. Иримга ишонасизми?
4. Иримларнинг мохияти нимада?
5. Қарғиш нима учун ишлатилади?
6. Хайр-садақани қандай тушунасиз?
7. Мушкулкушод, Биби сешанба нима учун ўтказилади?
8. Мавлюд нима учун ўқилади?

Фойдаланилган адабиётлар:

М.Саттор “Ўзбек удумлари” 2Фан”-1993 й.

А.Бобомурод “Ислom одоби ва маданияти” “Чўлпон” -1995й.

Қасам, онт, васиятнома

Одатлар ичида шунқаси ҳам бўлади. Хаётда баъзан ўз сўзини рост, чин, ишончлигини исботлаш, асослаш учун одамлар онт(қасам) ичадилар. Катталар орасида қасам ичиш одати жуда жиддий удумлардан бири сифатида қадимдан мавжуддир. Бирон авлиёни мазорига бориб, ака-ука, қиёматли дўст бўлишга онт ичишган. Қасам (онт) айтилган сўзга содиқ қолиш деб тушунилади. Қасамлар аввало Худони ўртага қўйиб, “Қуръон”ни ўқиб, она, хотин, бола-чақа хаётини ўртага қўйиб ичилган. Халқ орасида оммалашган қасам нонни ўртага қўйиб ичилган қасамдир.

Васиятнома инсоний удумларнинг биридир. Васият бу Васиятнома инсоний удумларнинг биридир. Васият бу ёши бир

жойга бориб қолган ота-онанинг, бобо-бувининг ўзидан кейин қоладиган авлодларга, оила давомчиларига сўнги сўзидир. Васиятнома оғзаки ва ёзма бўлади. Қадимда ҳам, хозирги кунда ҳам мол-дунё, пул, моддий бойликлар ёзма ҳолда васиятнома тариқасида бажарилади. Васиятнома қонуний ҳужжат бўлиб, низоларга чек қўяди.

Ирим ва қарғиш.

Иримлар барча халқлар орасида узоқ даврлардан буён яшаб келади. иримлар кишилар ўзларини, яқинлари, оилаларини эҳтиёж қилиш, ёмон кўздан асраш учун қилинади уй, бешик, машинага тумор тақиш, тикан осиш, тақа қоқиш, қўй калласи, бўри тирноғи илиш каби ирим одатларидир. Ўзбеклар бирон ерга сафарга чиқадиган бўлса, олдин ховли супуриб, тозалангандан сўнг чиқишади. Киши ортидан уй супурилмайди. Тирноқлари оёқ-қўлларни бир кунда олинмайди. Чоршанба, шанба кунлари сафарга чиқилмайди. Иримлар инсоннинг кўп асрлик ҳаётий тажрибасидан келиб чиқиб, синовлардан ўтиб бизгача етиб келган. Қарғиш ҳам қадимий одат бўлиб, ҳар бир халқнинг миллий турмуш тарзи, урф-одати, маданий даражаси этник босқичларини аниқлаб, белгилаб беради. Қарғиш бировдан ноҳақ жабр кўрган одамнинг унга ёмонлик соғиниши, ўлимини тилашидир. қарғиш жойга, воқеа-ҳодисага, иштирокчиларнинг ёшига қараб адолатли, адолатсиз бўлиши мумкин. Қарғишларнинг сони, тури, мавзуи, шахси жуда кўп.

Хайр-садақа.

Хайр-садақа деганда мусулмоннинг худо йўлига бирор нимани аташи, бағишлаши, эҳсон, тухфа, ҳадя, садақа қилиши тушунилади. Садақа бериш, хайр-эҳсон қилиш бизнинг ўзбек халқимиз урф-одатларида жуда қадимдан мавжуд бўлиб, бу меҳр-

шавқат, хайрия ва беминнат ёрдам миллатимиз руҳига бир умр ҳамроҳ бўлиб келган одатдир. “Садақа-радди бало” яъни садақа балони қайтаради деган ақидага амал қилинган Оллоҳ Таоло, табиат яхши, серҳосил неъматлар ҳадя қилиши учун туя, хўкиз, қўй-қўзилар сўйилиб дарвишоналар қилинган. бу таомлар биринчи навбатда мухтож, заиф камбағал, бева-бечораларга тортиқ қилинган. Хайриялар мусофирхоналар, шифохоналар, етимхоналар, масжид ва мактабларга сидқидилдан, беминнат, бетаъма берилган. “Садақа” сўзи “садқаисар” яъни бош-кўздан садақа деган маънони уқтиради. Хайр-садақанинг яна бир тури ёмон туш кўрса, руҳияти бузилса, албатта бирон жонлик атаб зиёратгоҳ жойларга бориб кўч оши қилинган ва кўчадан ўтган одамларга тарқатилган. Садақачини руҳи кўтарилиб, касалманд бўлса шифо топиб кетган.

Мушкулкушод, Биби сешанба, Мавлюд, кинна оши маросимлари ҳам отин ойи, табиблар бошчилигидаги ўтказилиб, бу хайрия-садақанинг бир кўринишидир. Бундай ҳолларда мушкулкушодчи яъни мушкул ечилиши, осон бўлиши Худодан тиланган киши эркак-аёл, атаганини иссиқ нон, майиз, нишолда, пул келтириб, чор-ёрлар арвоҳларига чироқ ёқиб, дуои фотиъа ўқишни илтимос қилишган. Отин ойи уларнинг иштирокида ёки ёлғиз ўзи бу маросимни инсоф билан бажо келтирган. Биби сешанба оила бахтини химоячиси саналган. биби мушкулкушод, Биби сешанбалар мусулмон хотин-қизлари тасаввурида кишиларни мушкулени осон қиладиган, авлиё хотинлар саналган. Мавлюд туғилиш деган маънони англатади ва Мухаммад пайғамбаримизнинг туғилган кунларига бағишлаб ўқитилади.